

Наталія Савицька

ДЕКІЛЬКА РЕФЛЕКСІЙ З ПРИВОДУ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІКУ КОМПОЗИТОРА

«Життя є зусилля у часі»

М. Мамардашвілі.

Однією з унікальних психологічних властивостей людини мистецтва є гіперчутливе відчуття пульсації часу, який пришвидшується або уповільнюється, буває несамовито рвучким або рівномірним. У щасливі моменти життєвого успіху час спливає непомітно, у пору журби, жалоби, граничної втоми та вичерпання душевних сил час ледь тягнеться або навіть зупиняється. У межах екзистенційної парадигми час прийнято поділяти на об'єктивний (хронологічний), наділений односпрямованістю, лінійністю, поступальністю незворотнього руху вперед, та суб'єктивний (психологічний), наділений властивостями неоднорідності, різноспрямованості, зворотності. Індивідуальне переживання плину часу вельми опосередковано співвідноситься з зовнішньо-подієвим рядом і може бути досягнутим лише у проекції на внутрішній світ митця.

Таким чином стаття *присвячена* всебічному розгляду феномена композиторської особистості в аспекті впливу вікової динаміки на еволюційний процес, характер та інтенсивність вияву креативної функції на тлі зміни вікових фаз. *Актуальність* даної проблеми зумовлюється ментальним змістом універсалії віку у проекціях на психологію творчості та її хронологічні параметри.

Починаючи з античної епохи, філософи, вчені, митці інтерпретують час як вічно мінливу субстанцію: «буття є втіленням живого часу» (Геракліт); «існує не один час і простір, їх існує стільки, скільки суб'єктів» (А. Ейнштейн); «життя є формою часу» (Й. Бродський); «суб'єктивний час тотожний тому значенню, яке ми йому надаємо» (Ясперс); «життя людини подібне до континууму, потоку, незворотнього становлення, в якому народжується і зберігається унікальна неповторність природи» (А. Бергсон). [3, с. 296]. Зрозуміти сенс буття можна через плин часу, який маркує хвилі емоційного піднесення і драматичні ситуації духовних криз, найвизначніші біографічні події та етапи професійної реалізації. Психологічний час, забарвлений пам'яттю про минуле (memoria), з теперішнього проростає у майбутнє (providencia) – ця тривимірність забезпечує цілісність світовідчуття.

«Вік – не що інше, як перебіг часу, ... невіддільного від нашого Ego» (Гайдеггер). Будучи похідними від часу, вікові категорії несуть в собі наскрізність і дискретність, діалектику сію хвилинного і тривалого, різну міру інтенсивності життєвої ходи, її стрімкість або зачаєність, аж до повної зупинки. Відображуючи суперечливу картину злетів і гірких розчарувань, спалахів і сутінок уяви, ритм індивідуального годинника невблаганно наближає момент завершення земного шляху. Його тривалість – таємниця, розгадати яку можна лише після відходу у кращий світ людини, чиє буття кінчене. У латинському слові «finish» етимологічно закладено філософський зміст кінцевої точки певного часового процесу. «Заперечення часової невідворотності – акт відчаю», – вважає Х.-Л. Борхес [4, с. 264]; цю думку поглиблює М. Мамардашвілі: «Без символу смерті, без перебування в тіні цього символу жодні істини та закони буття зрозуміти неможливо» [7, с. 13]. Бог часу Хронос народжує дітей і жорстоко пожирає їх, адже фізичне існування не безмежне. Влада Хроносу есхатологічна – це влада смерті. Ідеї Початку і Кінця, Миті і Вічності концептуалізують історію європейської культури, світогляд, світовідчуття та проблематику творчості її представників на різних етапах духовної еволюції. Художня інтенція інспірується соціумом та особистим біографічним часом, втілюючи на практиці ідею взаємозалежності всезагального та індивідуального.

Часові категорії безпосередньо корелюються з віковими. Хронологічний вік структурується сталим чергуванням вікових фаз, психологічний є різновекторним, лабільним, чуйно віддзеркалюючим безперервність зовнішніх і внутрішніх змін особистості, її рефлексії з приводу власної тотожності. Психологічний час і вік – співвідносні, але не синонімічні категорії. Серед рис, що їх споріднюють, – нерівномірність розвитку, сповненого випереджаючих та гальмуючих моментів, адже творча особистість завжди в русі, вона трансформується, контрастуючи власному образу на етапі ранньої юності. Якщо людині мистецтва випадає щастя жити повним творчим життям, Хронос не гнітить її, і навіть старість сприймається не як юдоль печалі, а як заключна ланка природного вікового процесу. І навпаки – передчасність психологічного старіння призводить до редукації активного часу життя, в тому числі творчого.

Система відліку психологічного віку ведеться не за жорстким критерієм прожитого часу, а за критерієм внутрішнього емоційного досвіду, що опосередковано відтворюється у художній практиці. Еволюційна динаміка професійного становлення вельми опосередковано співвідноситься з ходом вікового годинника, впливаючи на перебіг

чергування вікових фаз, що, зазвичай, протікають з різною мірою інтенсивності. Духовно-психологічна крива виразно окреслюється на тлі послідовної хронологічної лінії життя, іноді сягаючи кульмінації в той момент, коли фізична снага організму знаходиться на межі вичерпання. Митець може почуватися і виглядати старшим за свій хронологічний вік завдяки максимально швидкому входженню у професію та неймовірній творчій продуктивності. Подібні ситуації є рідкісним явищем, але вони небезпечні передчасною втомою, паузами мовчання, завмиранням креативної функції аж до кризового стану. Протилежна ситуація – одержимість творчістю долає фізичні недуги на схилі літ, збільшуючи хронологічний інтервал активної, продуктивної самореалізації. Суб'єктивна заниженість віку є наслідком збереження високого енергетичного та креативного потенціалу до пізніх літ, що загострює драматизм розбіжності між хронологічним та психологічним віком. Сплески пристрасного горіння творчої уяви нерідко виникають внаслідок особистих трагедій і, навпаки, продуктивність праці може різко падати, всупереч матеріальним статкам та безхмарності сімейного щастя.

Психологічний вік здатен кардинально змінити не лише глибинний рівень свідомості, але й вираз очей – вони або світяться, або тьмяніють. У межах пізньої вікової фази митець переживає випробування внутрішньою переконаністю в тому, що смерть з кожним днем стає усе ближчою. І домінантні, і маргінальні риси характеру стають виразнішими. Як можна пояснити виникнення етосу пізнього віку задовго до фізичної старості? Передчасно може постаріти людина будь-якого віку, коли її розум і душа спустошені, а минуле починає важити більше, ніж майбутнє. Деякі митці старіють поволі, а інші, дряхліючи раптово, випадають з активного життєвого потоку і занурюються у власний рефлексивний простір. Переконливий приклад передчасної, так званої «реактивної» старості – довга, тяжка хвороба, яка різко зменшує інтервал тривалості життя, коли смерть нагадує про тимчасовість присутності людини у світі. Звідси формування вікового феномену «старості до старості», який кардинально змінює ставлення до своєї духовної місії.

Можна постаріти душею замолоду, рано пережити гіркоту і знесилення у життєвій боротьбі, тим самим порушуючи незворотну послідовність вікових фаз, а можна залишатися юним душею до останнього подиху довгого, плідного життя. Більша частина видатних композиторів, старіючи фізично, зберігають життєвий імпульс, ентузіазм і натхнення. Мірою суб'єктивної вікової зумовленості психологічного часу є поступове вичерпання майбутнього і збільшення минулого – це ще один

аргумент на користь тимчасовості людського існування, швидкоплинності особистого буття, його конечності. «Час нашого життя <...> подібний до сніжної кулі, що котиться згори донизу, <...> і по мірі віддалення від моменту народження її швидкість усе збільшується і збільшується», – рефлексує А. Шопенгауер [14, с. 239]. Відтак, творче сходження – аж ніяк не пряма лінія, а радше карколомний маршрут, сповнений несподіваних, хворобливих моментів відсутності збігу між віком тіла і віком душі. Є миттєвості, що загострюють відчуття «розірваності» часу, його випередження або відставання відносно календарній вісі. У мистецькій діяльності під впливом активно-трансформуючого авторського начала долається односпрямована векторність хронологічного часу. У будь-який момент він може виступити «барометром» розвитку особистості у конкретному історичному та соціокультурному контексті.

Вікові фази володіють не лише діахронічними, але й синхронічними властивостями, їх вирізняє плюралізм часових координат. Бувають випадки, коли інфантилізм як сутнісна риса особистісної структури супроводжує митця до глибокої старості. Присутність «дитячості» у спектрі специфічних поведінкових моделей дорослої людини відзначали Августин, Аристотель, Платон, Ф. Гегель, Л. Фейєрбах, Ф. Ніцше¹.

Феномен геніальності Отець П. Флоренський бачив у збереженні наївності, свіжості та беззахисності дитячого сприйняття світу протягом цілого життя [11]. Відтак, риси дитячого світосприйняття визначають склад характеру М. Глінки і Ф. Шуберта, Дж. Россіні і К. Сен-Санса, Ж. Кокто і М. Пруста, Е. Саті і С. Прокоф'єва, С. Ейнштейна і С. Єсеніна, П. Пікассо і М. Шагала. Ігровою поетикою іскриться музика В.-А. Моцарта, поезія О. Пушкіна, драматургія В. Шекспіра. «Вічним чуттєвим юнаком» називав Ф. Ніцше Р. Шумана, який до останніх днів свого короткого життя залишався вишукано поетичною, світлою і юною натурою; образ Ф. Шопена також «приховував у собі чарівність вічної юності, яка, поруч з делікатністю та шляхетністю, являла собою найбільш привабливу рису його особистості» [17, с. 248]².

---

¹ Інфантильність митця Ф. Ніцше інтерпретує у дещо іронічному ключі, вважаючи, що митець є доволі відсталою істотою, що зупинилася на щаблі гри, яка належить юності та дитинству. У цьому контексті дитячість слід відрізнити від інфантильності, під якою маємо на увазі небажання мінятися, дорослішати, брати на себе відповідальність за свої дії і слова, соціальну пасивність [8].

² За місяць до кончини, дізнавшись, що родич одного з його друзів є лікарем-педіатром, Ф. Шопен щиро зрадів: «Він мені неодмінно допоможе, адже в мені є щось дитяче» [Цит. за: 16, с. 117].

«Дорослою дитиною» іронічно позиціонували Й.-В. Гете його близькі друзі; «він назавжди залишиться обранцем юності», – писав Р. Шуман про Ф. Шуберта; «нагородженим якимось вічним дитинством» вважала А. Ахматова Б. Пастернака, який протягом життя відчував себе 14-літнім підлітком. Немає жодних сумнівів у справедливості погляду П. Верлена на А. Рембо як на велику, «розгнівану» дитину. Жодній із вищеназваних персоналій не загрожував синдром передчасної втрати молодості, оскільки елементи дитячого світовідчуття органічно поєднувалися з інтелектуалізмом, зрілістю та багатством духовно-етичного і художнього досвіду. Враховуючи особливий феномен інтерференції хронологічного і психологічного віку, можна припустити, що М. Лермонтов, Рембрандт, Л. Бетховен, І. Бунін, В. Набоков втілюють зріле світосприйняття; Л. Толстой, Мікеланджело, Л. да Вінчі, Й. Брамс, Р. Вагнер – старече.

Аналіз механізмів кореляції психологічного віку і творчого потенціалу дає підстави замислитися над деякими категоріями, що рідко залучаються у музикознавчий обіг. Серед них творчий вік – термін, який служить для конкретизації часовимірних координат індивідуального розвитку митця. Поняття «творчий вік» характеризує об'єктивний рівень можливостей відкривати і створювати нове у будь-який період життєвого циклу. Творчий вік безпосередньо впливає на рівень креативної уяви і інтенсивності праці, що зменшується відповідно до зростання показників хронологічного віку. Однак, естетичний ценз написаного – явище, незалежне від будь-яких об'єктивних передумов¹.

Чи можна констатувати наявність пізнього еволюційного періоду у композиторів, що не дожили до вікового рубікону календарної старості (60 – 70 років), і померли в розквіті літ? Якщо керуватися суто віковими критеріями, постаті В. Белліні, Ж. Бізе, О. Бородіна, К.-М. Вебера, Г. Вольфа, М. Глінки, К. Дебюссі, В. Каліннікова, Г. Малера, Ф. Мендельсона, П. Чайковського, Ф. Шопена, Ф. Шуберта, Р. Шумана слід вилучити з інтерпретаційного простору дослідження проблеми пізнього періоду композиторської творчості, який безпосередньо пов'язаний з етосом «благословенного» віку. Останні опуси молодих композиторів, які відійшли у кращий світ раптово або передчасно, лише

---

¹ Згадаймо: 40-річні персонажі А. Чехова, М. Гоголя, О. Пушкіна, І. Тургенева вважалися старими; П. Чайковський, ледь розмінявши п'ятий десяток, сприймався сучасниками як літня, смертельно втомлена людина. Б. Асаф'єв у монографії, присвяченій М. Глінці, дуже часто називає його старим, очевидно, інтуїтивно посилаючись не на хронологічний (53 роки), а на психологічний вік композитора.

умовно можна віднести до пізніх, оскільки вони не несуть пафосу підсумковості. Саме про такі неординарні ситуації пише Р. Арнхейм: «Довголіття – наш необхідний помічник, а от заключні стадії коротких кар'єр викликають деяку недовіру. Ми можемо довго розмірковувати над останніми творами Мікеланджело, Тиціана, Рембрандта, Сезанна, Гете, <...> але долучення до них таких митців, як Моцарт, Ван Гог або Кафка, вимагає обережності» [2, с. 310]. Важливим критерієм виступає зрілість души, яка набуває здатності пізнання власної «самості». Цей феномен має позачасовий характер: людина поважного віку може почувати себе творчо вільнішою за юних (Р. Вагнер, Дж. Верді, О. Даргомижський, Ф. Ліст), її молодість випромінюється крізь шелест сивини. Натомість вже у ранній юності може проявитися професійна та особистісна зрілість (Ж. Бізе, В.-А. Моцарт, Ф. Мендельсон, К. Сен-Санс, Ф. Шопен, Ф. Шуберт). Отже творчий вік – аксіологічна категорія, оскільки вона характеризує не лише художні якості, але й міру духовної зрілості митця .

Парадоксально висловився з цього приводу А. Шнітке: «Художників, композиторів, письменників ми оцінюємо ніби підсвідомо за віковим принципом – не за кількістю прожитих років, а за тим, чи не зістарілася їхня музика. Музика Баха – це творчість абсолютно дорослої людини, а музика Моцарта – геніальна музика вічно молодого людини. Він увесь час прагнув удалечинь, у майбутнє, і назавжди залишився молодим. Музика Вагнера – це музика абсолютно не молодого людини, а Малера – на межі юності і зрілості. Порівняймо Берга і Веберна незалежно від числа прожитих років. Музика Берга назавжди залишилася молодого, а у Веберна ніколи такою не була. Кожен композитор не молодшає і не старіє, він має усе життя один вік» [13, с. 190–191]. Протилежну думку стосовно музики А. Берга висловлює І. Стравінський: «Музика Берга подібна до літньої жінки, про неї подекують, якою вона, ймовірно, була в юності» [9, с. 312].

На схилі літ нерідко проявляється елемент вікової симультанності, одночасної всеприсутності вікових фаз. «Попередні вікові номінації не лише продовжують в нас жити, вони періодично загострюються і можуть вперше по-справжньому проявитися, коли їх час, здавалося б, давно пройшов», – зауважує М. Епштейн [15, с. 54]. Особистість благословенного віку може насправді бути молодшою за юних і, навпаки, молоді митці передчасно постаріти душею і перетворитися у трагічно приречених, втомлених від життя, емоційно вичерпаних розчарованих старців. «Подібно до того, що я позитивно сприймаю молодого людину, в якій є щось зріле, так я вирізняю старця, в якому є щось молоде; той, хто погодиться слідувати цьому правилу, ніколи не постаріє», – розмірковує

Цицерон [12, с. 16–17]. Дитячість, як специфічну рису духовного світу і зовнішньої поведінки дорослої людини, а тим більше представників мистецьких цехів відзначали Платон, Аристотель, Августин, Ф. Гегель, Л. Фейєрбах. У дитинстві і юності іноді спостерігається бажання видаватися старшим за свій реальний вік, у ранній зрілості людина з ностальгією починає озиратися на минуле. Психологічний вік – суб'єктивна міра реалізованості життя. Будучи абсолютним володарем власного психологічного часу, митець може щедро дарувати його, а може берегти, заощаджувати кожен мить, насолоджуючись її неповторністю. Час може здаватися втраченим, коли з жалем зауважують: «жив менше свого віку», а може летіти вперед, вражаючи неймовірно швидким темпом професійної самореалізації. Минуле, теперішнє і майбутнє є зонами єдиного психологічного поля, яке включає в себе не лише реальний статус індивіда, але і його уяву про свої звершення, сподівання, прийдешні плани, проекти, задуми. Преподобний Отець Антоній Сурожський проповідує: «Важливо те, що на початку і в кінці життя. Дитина – символ незайманості, чистоти, вона прозора, як ясна зоря, як рання весна; згодом настає тяжка пора випробувань, зневіри, боротьби, коли перевіряється на міцність саме єство людини. І в кінці, якщо життя прожите не марно, залишаєшся з тим, з чим народився – наївністю, довірою, любов'ю, вдячністю» [10, с. 67].

У дитинстві митці навчаються цінувати і культивувати емоційну відкритість, відчуття єдності з оточуючим світом і природою, вміння спілкуватися з людьми – тобто сукупність рис, які є основою особистісної структури протягом цілого життя. «У старості слід дбайливо зберігати не втрачене, а набуте – життєвий досвід, мудре ставлення до буття, здатність розуміти і вибачати, віддавати, а не брати», – вважають культурологи [6, с. 17].

Неможливо піддати сумніву важливість застосування вікових категорій у ході аналізу творчої діяльності. Професійне сходження митця подібне до партитури, в якій одночасно або по черзі звучать різні вікові інструменти, а диригентом виступає сам автор. «Нерівномірність інволюції різних функціональних систем організму – капітальне явище <...> онтогенезу людини. <...> Звідси різні перспективи життя – від передчасного постаріння одних до довголіття інших», – слушно зауважує Б. Ананьєв [1, с. 66].

Міра адекватності індивідуальному хроносу є, на нашу думку, вельми важливим інструментом пізнання психологічного світу мистецької особистості, безцінним штрихом до цього складноорганізованого,

амбівалентного феномену, тим більше, що життєтворчість геніальних митців не може бути зведеною до жорсткої схеми, тези, теоретичної концепції.

Розгляд вікових аспектів життєтворчості композиторів ХІХ століття вимагає поглибленої опори на поняття «психологічний вік», який виступає чи не найточнішим барометром самовідчуття мистецької особистості на різних етапах її життєвого шляху. Маючи власну циклічність, психологічний вік, взятий у біографічному масштабі, залежить від об'єктивно-суб'єктивних обставин буття – саме вони є безпосередніми інспіраторами індивідуально-мистецької динаміки. В інтерпретації такого крихкого феномену, як особистість композитора, не завжди можна керуватися гостротою аналітичного скальпеля, тут радше потрібні інтуїція, вміння співпереживати – не з позицій стороннього спостерігача, а з позицій найближчої причетності до долі великих музикантів.

1. Ананьев Б. Г. *О проблемах современного человековедения* / Б. Г. Ананьев. – М. : Наука, 1977. – 197 с.
2. Арнхейм Р. *О позднем стиле* / Р. Арнхейм // *Новые очерки по истории искусства*. – М. : Прометей, 1994. – С. 308–318.
3. Бергсон А. *Творческая эволюция* / А. Бергсон // *Бергсон А. Собр. соч. : в 5 т.* – М., 1909. – Т. 1. – 318 с.
4. Борхес Х.Л. *Тайнопись* / Хорхе Луис Борхес. *Собрание сочинений : в 4 т.* – Т. 4: *Тайнопись*. – СПб. : Амфора, 2001. – 592 с.
5. Гуссерль Э. *Собрание сочинений. Том 3.* / Э. Гуссерль. *Феноменология внутреннего осознания времени*. – М. : Гнозис, 1994.
6. Кривцун О. *Биография художника как культурно-историческая проблема* / О. Кривцун // *Человек*. – 1997. – № 4. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.deol.ru/users/krivtsun/artikl1.htm>
7. Мамардашвили М. *Мысль под запретом* / М. Мамардашвили // *Вопросы философии*. – 1992. – № 4. – С. 10–18.
8. Ницше Ф. *О пользе и вреде истории для жизни* / Ф. Ницше // *Сочинения : в 2 т.* – М. : Прогресс, 1990. – Т. 1. – 386 с.
9. Стравинский И. *Диалоги. Воспоминания. Размышления. Комментарии* / И. Стравинский ; [ред. М. С. Друскина]. – Л. : Музыка, 1971. – 413 с.
10. Сурожский Антоний Митрополит. *Пути христианской жизни: беседы* / Митрополит Антоний Сурожский. – К. : Дух і літера, 2001. – 208 с.
11. Флоренский П. *Иконостас* / П. Флоренский. – М. : Литера, 1995. – 362 с.
12. Цицерон М. Т. *О старости. О дружбе. Об обязанностях* / Марк Туллий Цицерон. – М. : Прогресс, 1975. – 263 с.
13. Шнитке А. *На пути к воплощению новой идеи* / А. Шнитке // *Проблемы традиций и новаторства в современной советской музыке*. – М. : Советский композитор, 1982. – С. 104–108.
14. Шопенгауэр А. *Афоризмы житейской мудрости* / А. Шопенгауэр. – СПб. : Азбука-классика, 2006. – 251 с.

15. Эпштейн М. К философии возраста. Фрактальность жизни и периодическая система возрастов / М. Эпштейн // Звезда. – 2006. – № 4. – С. 43–55.
16. Hoesich F. Chopin / Hoesich F. – Т. 3. – 269 s.
17. Lobaczewska S. Chopin w świetle nauki o typach ludzkich / S. Lobaczewska // RM, 1947. – № 10.

Савицька Наталія. Декілька рефлексій з приводу психологічного віку композитора. Статтю присвячено всебічному розгляду феномена композиторської особистості в аспекті впливу вікової динаміки на еволюційний процес, характер та інтенсивність вияву креативної функції на тлі зміни вікових фаз. Актуальність даної проблеми зумовлюється ментальним змістом універсалії віку у проєкціях на психологію творчості та її хронологічні параметри.

Ключові слова: час, вік, вікова циклічність, одно спрямованість психологічного віку, зворотність психологічного віку, композиторська особистість, життєтворчість, еволюційний процес.

Савицкая Наталия. Несколько рефлексий по поводу психологического возраста композитора. Статья посвящена всестороннему исследованию влияния возрастной динамики на композиторский процесс, характер и степень интенсивности выявления креативной функции. Актуальность данной проблемы обуславливается ментальным содержанием универсалии возраста в проєкциях на психологию творчества и его хронологические параметры.

Ключевые слова: время, возраст, возрастная цикличность, обратимость психологического возраста, личность композитора, эволюционный процесс.

Savytska Natalija. A few reflections about the psychological age composer. The article is devoted to a comprehensive study on the impact of age dynamics composing process, the nature and severity identify creative functions. The urgency of this problem is due to a mental age of universal content projected on the psychology of creativity and its chronological parameters.

Keywords: time, age, age- cyclicality, the reversibility of psychological age, personality of the composer, evolutionary process.